

*Мухаммед Исмаил Каюмогли,
К. Карасаев атындагы БГУ*

**КЫРГЫЗ ЖАНА АФГАН
РЕСПУБЛИКАЛАРЫНЫН КЫЗМАТТАШТЫГЫНДА
ИЛИМ-БИЛИМ ЖАНА МАДАНИЙ КАРЫМ-
КАТНАШТАРДЫН РОЛУ**

Бул макалада эл аралык мамилелердин кыйындаганын бошоңдотуу жана эки дос жана бир тууган Афганистан жана Кыргызстан өлкөлөрүнүн ортосундагы мамилелерге ишенич жаратуу, диалогтун зарылдыгы, эки өлкө ортосундагы маданий карым – катнаштар жана байланыштарды күчөтүү, эки өлкө мамилесиндеги көйгөйлөрдү изилдеп чыгууга аракет жасалат.

Чындыгында, Афган жана Кыргыз элдеринин маданият, тарых жана цивилизация жааттарындагы жалпы кызыкчылыктары XXI кылымда эки өлкөнүн дипломатиялык мамилелеринде негизги фактор болуп саналып келет. Эки өлкөнүн түрдүү тармактагы мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу менен бирге, билим алуу, илим жана адабият чөйрөсүндө биргелешип иш алып барууга аракет жасалып келет.

Илгертеден бери Кыргызстан жана Афганистан элдеринде байыркы диний, тарыхый, маданий мамилелер жана ар кандай каада - салттары бар болчу жана бул элдердин бири - бирине болгон мамилелери жакшы болчу. Кыргызстан жана Афганистан ортосундагы мамиледеги маданий факторлорду күчөтүш үчүн, төмөнкү элементтерди белгилей кетсе болсок:

1. Кыргызстанга Афгандык окуучулардын келиши жана билим алыштары: Эски Советтер Союзу убагында, Афганистан 10 жылдай анын союзниги болуп турган учурда жаш Афгандар СССРге, ошондой эле Кыргызстанга билим алууга, семинар, курстарга катышууга келип турушчу. Азыр алардын көбү мамлекеттик органдарда иштешет, Афганистанда ич-согуш болгондуктан айрымдары Бишкекте калып өз үй-бүлөлөрү менен жашашат.

Кыргызстанда билим алган Афгандардын балдары Афганистанга кайтып ар түрдүү мекемелерде жана уюмдарда иштешет. Афганистан эли 30 жылдай жарандык согуштардын барымтасында болуп келди. Көптөгөн мектептер бузулуп, натыйжасында жаштар окуудан ажырап калган. Өзгөчө, талибандер убагында кыздардын 100 пайызы билим алуу мүмкүнчүлүгүнөн четтелди. Талибан режими кулагандан кийин бардык аял жана эркектерге мектеп жана университеттердин эшиги ачылды. 2001. Жылдан кийин Афганистан калкы чет өлкөргө барып билим алууга көп аракет кылышты. Чет өлкөдө окууга мүмкүнчүлүктөргө гана ээ болбостон, башка мамлекеттер менен мамилелерин өнүктүрүүгө да өбөлгө түзүштү жана чет өлкөлөрдөн тажрибаларга ээ болуп өз өлкөлөрүнө кайтып пайдалуу болду. Афган студенттеринин өз каражаттары менен Кыргызстанга келиши жана университеттер менен мамилелерди түзүшү, расмий структуралардын эмес, студенттердин өзүлөрүнүн аракеттери болгон. Бунун себеби болсо, Афган калкы артык согуш калабастан илим-билим алуу менен ыйгылыкка жетүү каалайт.

Негизинен алар төмөнкү ЖОЖдон билим алган жана аяыр дагы алышып турат:

- Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети;
- К. Карасаев атындагы Бишкек Гуманитардык Университети;
- Кыргыз-Түрк «Манас» университети;
- Жалал-Абад шаарындагы Экономика жана Ишмердүүлүк Университетине караштуу Эл аралык Кыргыз-Түрк Институту;
- Эл аралык «Атагүрк-Алатоо» университети;
- И.К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясы;
- Борбордук Азиядагы Америка университети;
- ЭККУ нун Бишкектеги Академиясы;
- Ош Мамлекеттик университети;
- Жалал-Абад Мамлекеттик университети;
- Кыргызстан Эл аралык университети;
- Кыргызстан Эл аралык университетинин Жалал-Абаддагы филиалы.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын ЖОЖда, 200га жакын Афган студенттери бакалавр, магистратура жана аспирантура даражаларында илим-билим алып жатат.

Белгилей кетүүчү нерсе, жогоруда көрсөтүлгөн университеттер Афганистан жана Кыргызстан элдеринин достук мамилелерин түшүнүү менен афган жарандарын окууга кабыл алышат. Өзгөчө маанилүү нерсе университеттердин окутуучулары Афган студенттердин билим берүүдө жана Афганистанга кадрларды даярдоодо чоң күч жумшашат.

Афганистан Ислам Республикасынын Бишкектеги элчилигинин 2011-жылы жаңыдан ачылып жаткан мезгилде, студенттер жогорку окуу жайларга тапшырышып, элчилик тараптан алар менен Нооруз жана улуттук майрамдарды белгилөө сыяктуу маданий иш-чаралар жаатында мамиле түзүлгөн жана ошону менен бирге университеттердин менен жардамлашып, китептердин бет ачаарларында, афган улуттук кийим - кечектеринде жана ыр ырдоодо көп тараптуу кызматташтыктар ишке ашкан.

Афганистандын экс-президенти Хамид Карзай 2010- жылы Стамбулда Кыргыз Республикасынын убактылуу өткөөл мезгилдеги Президенти Роза Отунбаева менен жолугушуда жаш афгандардын инженерия жана техникалык кесипке ээ болууга көмөк көрсөтүшүн сураган.

Ошондой эле, 17- февраль 2014- жылы Кыргыз Республикасынын Тышкы Иштер Министри Э.Б.Абдылдаевдин Афганистанга болгон расмий иш сапарында, Афганистандын экс-президенти Хамид Карзай жана Тышкы иштер министри Зарар Ахмад Османи менен болгон жолугушууда афгандык студенттердин Кыргызстанда билим алуусу жана профессионалдуу кадрларды даярдоо маселелерин талкуулашты. Афганистан студенттери эки өлкө арасында билим берүү тармагында байланыштардын кеңейишине каалашат.

Бишкектеги Афганистан Ислам Республикасынын элчилиги Жогорку окуу жайлардын жетекчилери менен байланыштарды түзүп, Афганистандык студенттерге окуу төлөмү үчүн жеңилдетүүлөрдү берүү боюнча сүйлөшүүлөр жүрүп жатат. Мисалы, 2012- жылы АУЦА Афганистандын студенттерине окуу төлөмү үчүн 50 % арзандатуу кылган. Элчилик, билим берүү жаатында бул тармактагы келишимдерге кол коюу максатында Кыргыз Республикасы өкмөтү менен расмий түрдө сүйлөшүүлөрдө көздөп келет.

Гранттардын жана билим алуунун маанилүүлүгү, Афганистандын кошкон салымы болуп келет, анткени, биз коншу мамлекеттерденбиз. Жакшыбы же жаманбы, бирок биз баардыгыбыз аймактагы өнүгүүгө пайда келтире алабыз же алышыбыз керек. Демек, аймактан же Афганистандан келген студенттер жалгыз гана бакалавр же магистр максаттарын көздөшпөстөн, балким, бири - биринин маданий, экономикалык, менеджмент жана коомдук өзгөчөлүктөрү менен таанышып калышаар. Дал ушул билим гранттары региондогу өнүгүү, интеграциялоо жана бирге жашоочулукка пайда алып келишээрине узак мөөнөттүү үмүт бар.

Кыргызстан, бул кооз жана жакшы өлкө, мага ар тараптан кызыктуу болчу, бул өлкөдөгү өзүмдүн бакалавр, магистр жана эң акырында, аспирантык академиялык даражага жетип, билим алуум ыңгайлуу болуп атат. Кыргызстан аймактардагы өлкөлөрдүн студенттеринин билим алуу өлкөсү болуп, Бишкек шаарын болсо «маданият үйүнө» айландырды десе болот.

- Кыргызстанга билим алуу максатын көздөп келгенимди жана бул жактагы өз башыман өткөргөн кээ бир окуяларды айтып өткүм келет: Кыргызстанда 2007-жылы Жалал-Абад шаарындагы “Экономика жана ишкердик университетинде” билим алуу убагы да келип калган элем. Жалал-Абадта 6 жыл жашап, группадештарым менен айылдар жана облустарды көздөй сапар алчубуз. Ар бир кыргыз жараны менен таанышсам да, улам кайталап сурашчу, сен афгансыңбы депшип? Мен, ооба дечүм. Айткан соң алардын өндөрү өзгөрүп кетчү. Бирок, азыр ойлосо, ал мезгилде алгачкы Жалал - Абадга барган афган, мен болсом керек деп.

Адаттагыдай, бир күнү шаардын базарына бардым. Ал жакта мээлей жана кышкы кийим саткан бир кыргыз эжеге жоолугуп калдым. Ошол убакта кыргыз тилин жаңыдан үйрөнүп жатсам да, ал эжеге мындай дедим: “Эже, бул мээлейдин баасы канча?”; “30 сом” - деп жооп берип, кайра менден Тажикстандан келдиңби деп сурады, сүйлөгөнүң тажиктердей экен деп айтты. Мен, жок дедим. Мен Афганистандан келдим дедим. Афганистан деген атты угуп, кичине ойлонуп, арткараак жылып, сен эмне, мени күндүз эле коркутайын дедиңби? Мен болсо, жоок, эже, эмнеге сизди коркутмак элем, дедим. Ал эже мага, айылда эгер бирөөнү коркутубуз келсе, афган келатат деп айтабыз деди...

Бул абал мага, Афганистанда төрөлүп СССР согушу жүрүп жаткан кезден да, катуураак тийди. Аtdан кийин Афганистанда ички согуш арасында бой жетип, Кыргызстанга билимимди улантуу максатында келгем...

Андан кийин сатуучу эже менин паспортуму көрүп, чын эле афган экенимди билген соң, менден кечирим сурап, “мен телевизордон же кабарлардан көргөн афгандар, сендей эмес болушчу, бул үчүн мени кечир” деди. Биз бир нече мүнөт сүйлөшкөн соң жүрөктөр акарды.

Бул окуя аркылуу, мен бир нерсени айткым келет. Кыргызстанга келээримен мурда, атам жана кээ бир адамдар мени бул окуу сапарымдан кайтаралы депти, СССР өлкөлөргө барбасын деп. Же ал сатуучу эжене мага болгон мамилесин коруп, мунун негизги себеби, Орто Азия мамлекеттеринин саясаты, СССРдин саясатына таандык болгонуна нааразылык жана кейиштүү окуялар болуп эсептелет. Афганистан Орто Азия мамлекеттери менен миндеген жылдар бою Жибек жолунда мамиле түзүп келгендиги Бишкек шаарындагы “Тарых Музейинде” калган, а бирок СССРдин саясаты Афганистанды парда артында калтырып, бизди манкуртка айлантырган.

Башка тараптан карап көрсөк, бул айым же ар бир башка кыргыз жараны, Афганистан деген ысымды укканда эле кейиштүү окуяларды эскерет, бул да жанагы терс таасирдүү саясаттын негизинен чыгып жатат, анткени, биз 80 жыл бою бөлүнүп жашап келгенбиз.

Ошондой эле Памирде жашаган кыргыздар, СССРдын кол салууларынан улам оор абалда болушкан. ХХ кылымдын башында, орустар Орто Азия мамлекеттерин басып алышып, бул жердеги адамдарды аябай кыйнап, өлтүрүшкөн. Эгер кээ бир адамдар өзүнүн улутун, элин, тарыхын колдошсо, аларга ар кандай аттарды коюп, мисалы “басмачы” дешкен. Чындыгында, кыргыздар басмачы болушкан эмес, тескерисинче, орустар басмачы болушкан жана Борбор Азияны басып алышкан болчу. Өзү басмачы деген сөз,

өзүңкү болбогон башка бир элди же мамлекетти басып алуу дегенди билдирет. Борбор Азия эли эч качан Москваны басып алышкан эмес эле. Тескерисинче, орустар Борбор Азияны басып алып, бул жерлердин ээлерин басмачы деп аташкан.

- Афганистан Ислам Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин орун басары жетектеген 11 мүчөлүү афган делегациясы, 2013 жылдын 16-20 декабрда Кыргызстанга келип кетишти. Афган делегациясы Кыргыз өкмөтүнүн Билим берүү жана маданият министрлиги менен биргелешип тажрыйба алмашуу жана мектепке чейинки билим берүү системасын өнүктүрүү багыттарында иштешишти, айтылып өткөн система алгачкы жолу Борбор Азияда Кыргызстанда ишке ашкан, Кыргызстан мектепке чейинки билим берүү системаны закондуу түрдө кабыл алган.

Бул иш сапар Ага Хан фондунун алкагында билим берүү системасын коргоо жана кыз өспүрүмдөрдү окутуу программасынын бир бөлүгү болду жана дал ушул программа, Афганистанда Канада өкмөтү менен биргелешип, кыз өспүрүмдөргө билим жана тарбия берүү системаны өнүктүрүү жаатында иш жүргүзөт. Афганистандын бир нече аймактарындагы өспүрүм кыздар үчүн жеткиликтүү билим алуу жана окуу мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртуу процесси, стабилдүү түрдө иш жүзүнө ашып келет. Өнүктүрүү программанын негизинде кыздардын мектепке даяр болууларынын көбөйүшү, дүйнөлүк деңгээлде бул программа Афганистандагы окуучуларга орчундуу таасир тийгизип, жетишкен жетишкендиктеринин көрсөткүчү болуп саналат. Бул делегациянын келүүсү аймак өлкөлөрү менен бир мезгилде өздөрүнүн тажрыйбаларын бири - бирине бөлүшүүнүн жана үйрөнүүнүн негизинде өтүп жатат. Улуу урматтуу Ага Хандын өнүгүү түйүнүнүн дүйнөлүк дипломатиялык диний өкүлү, Кыргыз Республикасына жана Афганистан Ислам Республикасына карата сөз сүйлөдү: “Билим берүү жана тарбия, өзгөчө алгачкы окуу мезгилинде үй-бүлөлөргө, коом жана өкмөттөргө, инвестициялоого көмөк көрсөтүүдө, экономиканын өсүшүнө, узак мөөнөттүү стабилдүүлүккө жана Борбор Азиянын өркүндөшүнө өтө маанилүү деп эсептелет. Борбор Азия – региондук сүйлөшүүлөргө жана билим, тарбия жана кызмат багытындагы кызматташтыкта кеңири оңтойлуу аймак болуп саналат.

II. 2014 жылдын декабрь айында Афганистандын Улуттук Биримдик Өкмөтүнүн аткаруучу башчысы, доктор Абдуллах Абдуллах, Казахстанда өткөн ШКУнун 12 - чи премьер - министрлеринин отурумунда экономикалык жана маданий карым - катнаштарга басым жасоо жөнүндө сөз сүйлөдү. Бул иш сапарда Абдуллах Абдуллах, Кыргызстандын премьер - министрлери, Жоомарт Оторбаев менен жолугушунда, эки өлкөнүн жалпы маселелери жөнүндө талкуулоо жүргүзүштү.

Кыргызстандын премьер - министри эки өлкөнүн мамилелеринин өсүшүндөгү оң таасирдүү процессти белгилеп, Кыргыз Республикасынын Афганистандагы элчилигинин ачылуу аземин жана Кыргызстандын тышкы иштер министри Кабулга расмий иш сапары менен барып, ал жакта Кыргызстан жана Афганистан ортосундагы бир нече келишимдерге кол койгонун, маанилүү деп эсептеди жана бул кадамды кызматташтыктын өнүгүүсүнүн көрсөткүчү катары белгилей кетти. Ж. Оторбаевдин сөзүнөн: “Кыргызстан эки тараптык Бишкек - Кабул мамилелерин жакшыртууга жумшалган проекттерди толугу менен колдойт жана бул

мамилелердин мындан ары да өркүндөөсүн каалайт, бул пландар, Кыргызстан тараптан Кабулдагы элчиликте айтылып кеткен болчу жана азыр да белгиленип жатат.”

Доктор Абдуллах аталган жолугушууда өзүнүн кыргыз коллегасын Афганистанга келип конок болуп кетүүсүн суранып, мындай деди: “Афган адистеринин Кыргыз Республикасындагы ар кандай жогорку окуу жайларында окуп жатышкандыктары, баалуу жана маанилүү иш.”

Аймактык өлкөлөр кылымдар бою Жибек жолу аттуу ылайыктуу мейкиндикте ынак коңшулук мамилелердин негизинде жашап келишкен. Тилекке каршы, трансрегионалдык күчтүү мамлекеттердин саясаттары аркылуу, бул мамлекет парда артында кала берди.

Афганистан, 2001-жылы жаңы бийлик системасынын түзүлүшүнөн кийин, Борбор Азия мамлекеттери арасындагы өзүнүн түндүк кошуналары менен сүйлөшүүлөрдү өткөрүүгө аракет жасаган.

2013-жылдын 19-декабрда Кабулда, Афганистандын демилгеси менен Борбор Азиянын Түркмөнстан, Өзбекстан, Тажикстан, Кыргызстан жана Казахстан мамлекеттеринен келишкен элчилер жана ошондой эле 30дан ашуун өлкөлөрдүн коопсуздук жана маданий чоң уюмдардын өкүлдөрүнүн катышуулары менен “сүйлөшүүлөр” 2 күн бою Афганистандын стратегиялык изилдөөлөр институту тарабынан Кабул шаарында өткөрүлдү.

Бул конференциянын катышуучулары, Борбор Азия өлкөлөрүнүн Афганистан менен болгон мамилелерин жана маданий байланыштарын, аймактык өлкөлөрдүн интеграциялоо процессинде маанилүү деп эсептешти.

Афганистандын улуттук стратегиялык изилдөөлөр институтунун башчысы, Давуд Мурадиян айтты: “Үстүбүздөгү жылда, бул конференциянын өтүшү күндүн кышкы турушун белгилөө майрамына туш болуп калгандыгы, бизди кубандырат. Бул майрамды миндеген жылдар бою региондогу калктар майрамдап келишкен, аталган майрам, нурдун караңгылыкка каршы жеңүүсүн жана жаңы жашоонун башталышын билдирет, дал ушул мүмкүнчүлүк ар кандай маселелердин чечилишине көмөк болот деген үмүттөбүз, бирок биз маселелердин кээ бир түрлөрү менен күрөшүп келебиз.”

Маданий байланыштардын окшоштугу, Афганистан жана Борбор Азияда тынчтыкты орнотуу маселеси жана жогорку өлкөлөрдүн милдеттерин талкуулоо, аталган отурумдун эң маанилүү бөлүктөрүнөн болду. Кыргызстандын Афганистандагы элчиси, Авазбек Абдуразаковтун сөзүнөн: “Кыргызстан Афганистанды согуштан кийинки жөнгө салуу көп тараптуу эл аралык стратегиясын колдойт. Элбетте бүгүнкү өтө манилүү айтылып өтлөгөн сөздөрдө Кыргыз өкмөтү жана калкына жеткизем”.

Адистердин айтуусу боюнча, Афганистан Орто Азия жана Түштүк Азия мамлекеттери ортосунда көпүрө сымал болушу жана келечекте, өзүнүн ички маселелерин чечүү максатында, бул өлкөлөр менен болгон мамилелери аркылуу экономикалык борборго айлана алат.

Жыйынтыктап айтканда өлкөдөгү илимий жана маданий байланыштардын өнүгүүсүн эске алуу менен бирге, маданий дипломатияга да көбүрөөк көңүл буруу керек. Мишель Фуконун айтымында: “Бүгүнкү күндө адам - бул дискурстун натыйжасынан пайда болгон зат”; “Дискурс, билимди жана бийликти бири - бирине жеткире алат”. Диалог - бул дипломатиянын маңызды жана максатка умтулган кадам сыяктуу ага көңүл буруу керек. Сүйлөшүүлөрдүн жоктугу активдүү дипломатияны пассивдүү дипломатияга айлантаат.

Кыргызстан жана Афганистандын карым - катнаштарынын закондун негизинде түзүлүшү, өздөрүнүн илгерки тарыхында катылат. Аймактык өлкөлөрдүн ынтымактуулугу бейпилдикте, бирге жашоочулукта жана региондук интеграциялоо процессинде чоң роль ойнойт. Келечекте, “маданий жумалыгын” өткөрүү процесси, эки өлкө тараптан тең олуттуу түрдө каралышы керек.

Тилекке жараша, бүгүнкү күндө аалымдардын жана устаттардын сабак берүүлөрү, маданий жана достук коомдорунун түзүлүшү, афган окуучуларынын Кыргызстандагы окуу жайларына өтүүлөрү, искусство жана маданий концерттердин өтүшү – бул эки өлкөнүн мүмкүнчүлүктөрү, кызматташтыкка ылайыктуу сфера болуп саналат.

Адабияттар

1. Абдулметин К., “Кайда жашабайлы жүрөгүбүз дайыма Кыргызстан деп согот”, 17-декабрь 2014 (<http://kyrgyzkabar.kg/news/11554>)
2. Афганистан ИРнын тышкы иштер министрлиги // Илимий сторый” журналы, Кабул-2012.
3. Афганистандын стратегиялык изилдөөлөр институту, “Афганистан менен Борбор Азиянын мамлекеттеринен сүйлөшүүлөр”, Кабул, 2013, (<http://www.tolonews.com/afghanistan/13153-conference-convenes-south-asia-to-talk-afghanistan>).
4. Бишкек шаарындагы Афганистан Ислам Республикасынын элчилиги, 2014.
5. Седдик Р. Т., “Вахан- (Памир): Жазира аарами дар мийан бахр хушунат ва жанг”, Най, 2010, (http://www.kotiposti.net/msaleha/nai_8/sh_10/p_%206.html).
6. “Кыргыз бутагы” коомдук фонддунун статистикалык изилдөөсүнүн памир сапарынан берген маалыматы, Бишкек-2011.
7. “Кыргызстан өлкөсүнүн таануу”, (http://www.traxtorchi.ir/plugins/forum/forum_viewtopic.php?13361.11) 06.04.2010
8. Турал Б., Жаманкулова А., “Рахманкул хан жана анын мезгили”. – Б., 2013.